

بررسی ریخت شناسی دانه گرده گونه های *Medicago* در ایران Morphological studies of pollen grains of *Medicago* species in Iran

سپاس قنواتی^۱، جواد مظفری^۲، علی اصغر معصومی^۳ و شاهرخ کاظم پور^۴

چکیده

قنواتی، ف.، ج.، سپاس قنواتی^۱، ع.ا. معصومی و ش. کاظم پور. بررسی ریخت شناسی دانه گرده گونه های *Medicago* در ایران. مجله علوم زراعی ایران. ۱۱ (۱): ۱-۱۱. ۱۳۹۳.

کشور ایران با داشتن ۱۱ گونه از جنس *Medicago* یکی از مراکز اصلی پیدایش و تنوع گونه های این جنس محسوب می شود. در میان گونه های این جنس تشابه فراوانی از نظر بخش زایشی و صفات مربوط به نیام به چشم می خورد که شناسایی تاکسونومیک آن ها را با مشکل مواجه ساخته است. در تحقیق حاضر، ویژگی های دانه گرده گونه های *Medicago* در ایران به منظور مطالعه روابط گونه ها با یکدیگر و استفاده از این صفات در مطالعات سیستماتیک جنس به کمک میکروسکوپ الکترونی *SEM* بررسی و تجزیه و تحلیل شده است. نتایج نشان داد که دانه گرده عمدتاً از نوع سه شیار روزن و به ندرت ۱۱ شیار است. از منظر استوایی شکل دانه گرده بیضوی تا مستطیلی و یا کروی و از منظر قطبی به اشکال مثلثی نوک کند تا مثلثی سربریده و یا چهار گوش است. تزئینات سطح افزاین در اکثر گونه های این جنس از نوع ۱۱ (به اشکال سوراخ دار، حفره دار، شبکه نامنظم و اسکوریولات) و زگیل دار است. ۱۱ *M. rigiduloides* با داشتن دانه گرده ۱۱ شیار از گونه مشابه *M. rigidula* که سه شیار روزن دارد با این روش ۱۱ ۱۱ خواهد بود و گونه *M. tornata* نیز بادانه گرده کروی و تزئینات زگیل دار از گونه مشابه *M. polymorpha* ۱۱ دانه گرده مستطیلی با تزئینات ۱۱ دارد به راحتی قابل تفکیک و شناسایی است و بدین ترتیب گونه های *M. rigiduloides* و *M. tornata* برای اولین بار از ایران گزارش می گردند.

واژه های کلیدی: دانه گرده، ۱۱، *Medicago*، *M. rigiduloides*، *M. tornata*، ایران

تاریخ در: ۱۳۹۳/۰۵/۰۵

۱-استادیار، مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر (مکاتبه کننده)

۲-دانشیار، مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر

۳-استاد، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع

۴-استادیار، گروه زیست شناسی دانشکده علوم، دانشگاه تربیت مدرس

نتیجه‌گیری

تاکسونومیک آن‌ها را با مشکل مواجه ساخته است. از سوی دیگر، دانه گرده در مطالعات مربوط به رده‌بندی، منبع قابل اعتمادی از صفات مورد استفاده در تاکسونومی را در اختیار گیاه‌شناسان قرار می‌دهد (Moore et al., 1991). آنچه مشخص شده تا گیاه‌شناسان بتوانند به بررسی دانه گرده داشته باشند، وجود برخی صفات منحصر به فرد دانه گرده نظیر تنوع در شکل، تزئینات سطح اگزین و تعداد بالای دانه گرده تولید شده در هر گیاه است. دانه گرده جنس یونجه از نوع سه شکاف روزن‌دار (Trizoncolporate) مشخص می‌گردد (Moore et al., 1991). از نظر شکل و از منظر استوایی، دانه گرده بیضوی (Elliptic) و از منظر قطبی سه گوش نوک کند (Obtuse-Triangular) و یا مثلثی سربریده (Truncated-Triangular) است. تزئینات از نوع رeticulate و زکیل‌دار (Verrucate) است. روزن‌ها (Pori) معمولاً در ناحیه استوایی قرار دارند. شکاف (Apocolpium) نسبتاً بزرگ بوده که کل طول آن در منظره استوایی قابل مشاهده است.

بیشترین اطلاعات مربوط به مورفولوژی گرده در جنس یونجه مربوط به کارهای اسمال در دهه ۱۹۸۰ میلادی است. اسمال و همکاران (Small et al., 1981) تنوع گرده در زیر تبار *Trigonellinae* به ویژه در جنس *Medicago* را بررسی و به نامتجانس بودن صفات گرده در کنار سایر صفات مانند صفات رویشی، صفات گل، صفات میوه و ترکیبات شیمیایی اشاره داشته‌اند. آنها در این تحقیق به تغییرات زیاد صفات کمی و کیفی دانه گرده در جنس یونجه اشاره کرده‌اند. مور و همکاران (Moore et al., 1981) به سه شیاری بودن دانه گرده از *Medicago* اشاره داشته و برخی از گونه‌های این جنس مانند *M. arabica*، *M. polymorpha*، *M. minima* و *M. lupulina* را تحت عنوان *Trifolium type* معرفی نموده‌اند (Moore et al., 1991). ماریانی و تاولتی (Mariani & Tavoletti, 1993) مطالعه گرده‌های

یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین گونه‌های تیره بقولات می‌باشد که در نواحی معتدله جهان پراکنش یافته‌اند. این جنس دارای بخش و گونه در دنیای قدیم و جدید می‌باشد (Small, 1989). کشور ایران با داشتن گونه در قالب *Medicago*، *Spirocarpos* و *Lupularia* و *Orbicularis* یکی از مراکز اصلی پیدایش و تنوع گونه‌های این جنس محسوب می‌شود (Heyn, 1963). مطالعات تاکسونومی و رده‌بندی جنس *Medicago* در فلور شرق برای نخستین بار توسط بوابی (Mehregan et al., 2002) صورت گرفته است. وی گونه یونجه برای ایران گزارش کرده است (Mehregan et al., 2002). پارسا (Parsa, 1948) موسوی (Moossavi, 1977) و هین (Heyn, 1984) گونه‌های *Medicago* و *Trigonella* را به عنوان *M. radiata* ذکر کرده‌اند. پارسا (Parsa, 1948) نیز تایید شده است. واسیتکوزنف گونه *M. sativa* را به *M. caucasica* و *M. sativa* تقسیم نموده است (Vassilczekov, 1984). موزافاریان (Mozaffarian, 1988) و اسدی (Assadi, 1989) گونه‌های *Medicago* را به عنوان *M. sativa* و *M. rigidula* معرفی کردند. مهرگان و همکاران (Mehregan et al., 2002) گونه‌های *Medicago* را در ایران گزارش کردند. در میان گونه‌های یکساله این جنس به ویژه گونه‌های *M. rigidula*، *M. rigiduloides* و *M. laciniata* و *M. sauvagei* به فراوانی از نظر بخش زایشی و صفات مربوط به نیام به چشم می‌خورد که شناسایی

تاکسونومیک آن‌ها را با مشکل مواجه ساخته است. از سوی دیگر، دانه گرده در مطالعات مربوط به رده‌بندی، منبع قابل اعتمادی از صفات مورد استفاده در تاکسونومی را در اختیار گیاه‌شناسان قرار می‌دهد (Moore et al., 1991). آنچه مشخص شده تا گیاه‌شناسان بتوانند به بررسی دانه گرده داشته باشند، وجود برخی صفات منحصر به فرد دانه گرده نظیر تنوع در شکل، تزئینات سطح اگزین و تعداد بالای دانه گرده تولید شده در هر گیاه است. دانه گرده جنس یونجه از نوع سه شکاف روزن‌دار (Trizoncolporate) مشخص می‌گردد (Moore et al., 1991). از نظر شکل و از منظر استوایی، دانه گرده بیضوی (Elliptic) و از منظر قطبی سه گوش نوک کند (Obtuse-Triangular) و یا مثلثی سربریده (Truncated-Triangular) است. تزئینات از نوع رeticulate و زکیل‌دار (Verrucate) است. روزن‌ها (Pori) معمولاً در ناحیه استوایی قرار دارند. شکاف (Apocolpium) نسبتاً بزرگ بوده که کل طول آن در منظره استوایی قابل مشاهده است.

بیشترین اطلاعات مربوط به مورفولوژی گرده در جنس یونجه مربوط به کارهای اسمال در دهه ۱۹۸۰ میلادی است. اسمال و همکاران (Small et al., 1981) تنوع گرده در زیر تبار *Trigonellinae* به ویژه در جنس *Medicago* را بررسی و به نامتجانس بودن صفات گرده در کنار سایر صفات مانند صفات رویشی، صفات گل، صفات میوه و ترکیبات شیمیایی اشاره داشته‌اند. آنها در این تحقیق به تغییرات زیاد صفات کمی و کیفی دانه گرده در جنس یونجه اشاره کرده‌اند. مور و همکاران (Moore et al., 1981) به سه شیاری بودن دانه گرده از *Medicago* اشاره داشته و برخی از گونه‌های این جنس مانند *M. arabica*، *M. polymorpha*، *M. minima* و *M. lupulina* را تحت عنوان *Trifolium type* معرفی نموده‌اند (Moore et al., 1991). ماریانی و تاولتی (Mariani & Tavoletti, 1993) مطالعه گرده‌های

M. noeana Boiss. *M. scutellata* (L.) Mill. Gard.
M. truncatula Gaetn. *M. minima* (L.) Bartalini.
M. coronata (L.) Bartalini. *M. littoralis* Rhode
M. laciniata (L.) Mill. Gard. *M. radiata* L.
M. ciliaris (L.) Krock. *M. arabica* (L.) Huds.
M. constricta *M. polymorpha* L. *M. lupulina* L.
M. orbicularis (L.) *M. rigidula* (L.) All. Durieu.
M. turbinata (L.) All. *M. sauvagei* Negre Bartalini
M. tornata (L.) Mill. *M. aculeata* Gaetn
M. syriaca (E. Small) و *M. rigiduloides* (E. Small)
 اوری، ه از رویشگاه‌های اصلی در مناطق
 (جدول ۱) موجود در هرباریوم بانک ژن گیاهی
 ملی ایران در این مطالعه مورد استفاده قرار گرفتند.

مطالعه به کمک میکروسکوپ نوری و الکترونی

به منظور مطالعه دانه کرده، از هر گونه یک گل
 سالم و مناسب انتخاب و به کمک استریومیکروسکوپ،
 ها از سایر قسمت‌های گل جدا و سعی شد
 بساک‌هایی انتخاب شوند که شکوفا نشده باشند تا از
 خطر احتمال آلودگی به گرده‌های سایر گیاهان
 جلوگیری شود. بساک‌ها را بر روی لام قرار داده و با
 نوک سوزن شکافته و به آرامی تکان داده تا دانه‌های
 کرده روی لام قرار گیرند و با یک قطره آب در زیر
 میکروسکوپ نوری مطالعه گردیدند.

جهت بررسی با میکروسکوپ الکترونی دانه‌های
 کرده روی پایه مخصوص قرار داده شد و توسط
 دستگاه Putter Coater با لایه نازکی از طلا پوشانده شد.
 سپس پایه حامل دانه‌های کرده درون محفظه
 میکروسکوپ الکترونی قرار گرفت و از هر نمونه
 با درشت $\times 1000$ و $\times 2000$ گردید.

صفات مورد اندازه‌گیری

برای هر گونه، دانه‌های کرده از دید قطبی و
 استوایی مورد بررسی قرار گرفتند. صفات کمی نظیر
 طول محور قطبی (P)، طول محور استوایی (E) $\frac{P}{E}$
 طول محور قطبی به طول محور استوایی $\frac{P}{E}$

M. rugosa و *M. scutellata* منشأ آلوپلایدی این
 ها را عنوان نموده‌اند. ایشان همچنین به منظور
 تجزیه فرم ظاهری کرده‌ها در هفت گونه از یونجه‌های
 کروموزم ($n = 2n$) و چهار گونه با
 کروموزم ($n = 2n$) و نیز یونجه چند ساله *M. sativa*
 کروموزم ($n = 2n$) مطالعات کرده گونه‌های
 فوق با استفاده از میکروسکوپ الکترونی و نیز با
 استفاده از شکل ظاهری کرده‌ها انجام داد. نتایج نشان
 داد که گونه‌های والدینی از نظر فرم ظاهری کرده با
 یکدیگر تفاوت داشتند و این تفاوت در جدا کردن
 گیاهانی که از تلاقی‌های بین گونه‌ای
 کنترل شده حاصل شده بودند به کار گرفته شد
 (Mariani and Tavoletti, 1993). دو گونه *M. rigidula*
 و *M. rigiduloides* را که دارای شباهت مورفولوژیکی
 زیادی بود، بر اساس تعداد منافذ دانه کرده جدا
 (Small, 1990).

قبلاً نیز گونه‌های جنس *Hyoscyamus* L.
 توسط خاتم ساز و زنجیریان (۱۳۸۵)، گونه‌های جنس
Nepeta L. بوسیله عزیزیان و همکاران (۱۳۸۵) و گونه
 های جنس *Diplotaenia* Bioss. عزیزیان و
 همکاران (۱۳۸۵) مطالعه و تفکیک شده‌اند.
 زادی و همکاران (۱۳۸۵) با مطالعه دانه کرده جنس
Terrataenium در ایران دو گونه *T. lasiopetalum* و
T. nephrophyllum شناسایی و معرفی نمودند.
 در تحقیق حاضر، ویژگی‌های دانه کرده
 (Medicago) در ایران به منظور مطالعه روابط
 ها با یکدیگر و استفاده از این صفات در مطالعات
 سیستماتیک مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته
 است.

مواد و روش

مواد گیاهی

بیست و سه گونه $\times 1000$ و $\times 2000$ گونه یونجه موجود
 در ایران شامل *M. sativa* L. و *M. rugosa* Desr.

جدول ۱- گونه‌های مورد مطالعه جنس *Medicago* و رویشگاه آن‌ها.

Table 1. Studied *Medicago* species and their habitats

No.	گونه Species	رویشگاه Habitat
1	<i>M. laciniata</i>	خوزستان: لراهی امیدیه به آغاچاری، ۱۰۰ م، قناتی ۶۲۲۸† Khozestan: Seraahi Omidieh-Aghajari, 100m, Ghanavati 6228†
2	<i>M. minima</i>	فارس: فیروزآباد، چشمه شاه بهرامی کوار، ۱۷۰۰ م، قناتی و صفا ۶۰۴۷ Fars: Firozabaad, Cheshmeh Shah Bahram Kowar, 1700 m, Ghanavati and Safaie 6047
3	<i>M. coronata</i>	خوزستان: امیدیه، آسیاب، ۱۰۰ م، قناتی ۶۴۶۸ Khozestan: Omidieh, Asiab, 100m, Ghanavati 6468
4	<i>M. arabica</i>	گلستان: آق‌قلا، مرزن کلاته، ۸۰ م، قناتی و مختارپور ۶۲۰۶ Golestan: Agh-Ghalaa, Marzankalate, 80m, Ghanavati and Mokhtarpor 6206
5	<i>M. polymorpha</i>	خوزستان: بهبهان، حاشیه رودخانه مارون، ۳۰۰ م، قناتی ۶۲۳۴ Khozestan: Behbahan, Maroon's river side, 300m, Ghanavati 6234
6	<i>M. sauvagei</i>	خوزستان: لراهی اهواز، رامهرمز، ۲۰ م، قناتی ۶۳۳۳ Khozestan: Seraahi Ahvaz-Ramhormoz, 20m, Ghanavati 6333
7	<i>M. truncatula</i>	فارس: کازرون، چنار شاه‌یجان، ۸۱۰ م، قناتی و ۶۱۲۷ Fars: kazeron, Chenar Shahijan, 810m, Ghanavati and Safaie 6127
8	<i>M. turbinata</i>	گلستان: تنگستان، اهرم، ۶۰ متر، میوه چی ۶۱۵۲ Bosheher: Tangestan, Ahrem, 60m, Mivehchi 6152
9	<i>M. littoralis</i>	گلستان: گنبد، دره بش آیلان، ۱۴۰ م، قناتی و مختارپور ۶۱۹۹ Golestan: Gonbad, Dareh Besh Aylan, 140m, Ghanavati and Mokhtarpor 6199
10	<i>M. aculeata</i>	کرمانشاه: سرپل ذهاب به سمت گیلانغرب، سراب گرم، ۷۰۰ م، قناتی و میرآخوری ۶۱۳۹ Kermanshah: Sarpol-e-zahab-Gilan-e-gharb, Sarab-e-garm, 700m, Ghanavati and Mirakhorli 6139
11	<i>M. constricta</i>	کرمانشاه: سرپل ذهاب به سمت گیلانغرب، سراب گرم، ۷۰۰ م، قناتی و میرآخوری ۶۱۳۱ Kermanshah: Sarpol-e-zahab-Gilan-e-gharb, Sarab-e-garm, 700m, Ghanavati and Mirakhorli 6131
12	<i>M. rigidula</i>	آذربایجان شرقی: جاده پیغام به محمودآباد، ۱۴۷۰ م، قناتی و کنانی ۶۱۹۹ Azarbaijan Gharbi: Kalibar, Peygham-Mahmod Abaad, 1470m, Ghanavati and Kanani 6199
13	<i>M. tornata</i>	کرمانشاه: بیستون، نجیوران، ۱۴۲۰ م، قناتی و میرآخوری ۶۱۱۱ Kermanshah: Biston, Najivaran, 1420m, Ghanavati and mirakhorli 6111
14	<i>M. rigiduloides</i>	کرمانشاه: اسلام‌آباد غرب، جوزه انجیرک، ترازک عبدالله، ۱۵۰۰ م، میرآخوری ۶۱۴۴ Kermanshah: Islam Abaad-e-Gharb, Jozeh Anjirak, Teraazak Abdollah, 1500, Mirakhorli 6144
15	<i>M. noeana</i>	آذربایجان غربی: اشنویه، دره قاسملو، ۱۵۰۰ م، قناتی و سلیم پور ۶۱۷۱ Azarbaijan Gharbi: Oshnavieh, Dareh Ghasemlo, 1500m, Ghanavati and Salimpour 6171
16	<i>M. rogusa</i>	خوزستان: اهواز، حمیدیه، ۲۰ م، قناتی ۶۴۶۲ Khozestan: Ahvaz, Hamidieh, 20m, Ghanavati 6462
17	<i>M. scutellata</i>	گلستان: دشتستان، تنگ زرد، ۴۶۰ م، میوه چی ۶۳۰۷ Bosheher: Dashtestaan, Tang-e-zard, 460m, Mivehchi 6307
18	<i>M. ciliaris</i>	خوزستان: بهبهان، حاشیه رودخانه مارون، ۳۰۰ م، قناتی ۶۳۴۳ Khozestan: Behbahan, Maroon's river side, 300m, Ghanavati 6343
19	<i>M. radiata</i>	لرستان: درود، دره اسپر، ۱۶۰۰ م، قناتی و دادفر ۶۰۸۷ Lorestan: Dorood, Dareh-e- espir, 1600m, Ghanavati and Dadfar 6087
20	<i>M. orbicularis</i>	فارس: دشت ارژن، ۱۹۱۰ م، قناتی و صفائی ۶۰۱۸ Fars: Dasht-e- Arjan, 1910m, Ghanavati and Safaie 6018
21	<i>M. syriaca</i>	لرستان: خرم‌آباد، ۱۰۰۰ م، مهرگان Loerstan: Khoramabaad, 1000m, Mehregan, TARI
22	<i>M. lupulina</i>	آذربایجان غربی: تکاب، تخت سلیمان، کنار دریاچه، ۲۲۰۰ م، قناتی و حسن زاده ۶۱۸۶ Azarbaijan Gharbi: Takab, Takhtesoliman, Lake side, 2200m, GHanavati and Hasanzadeh 6186
23	<i>M. sativa</i>	گلستان: چهارباغ، ۱۷۸۰ م، مختارپور ۶۴۵۰ Golestan: Chaharbaagh, 1780m, Mokhtarpor 6450

†Specimen No. in National Plant Gene Bank of Iran

† شماره نمونه هرباریومی در بانک ژن گیاهی ملی ایران

تزیینات سطح اگزین در *Rugulate*، شبکه نامنظم، مشبک نامنظم (*Rugulate*) و اسکوریکولات (*Scrobiculate*)، حفره دار (*Faveolate*)، سوراخ دار (*Perforate*) و یا زگیل دار (*M. lupulina*) و حداکثر $0.5 \mu m$ مربوط به $0.5 \mu m$ مربوط به گونه *M. rugosa* بوده و طول محور استوایی حداقل $0.5 \mu m$ مربوط به گونه *M. polymorpha* و حداکثر $1 \mu m$ در گونه *M. noeana* است. با بررسی تزیینات سطح اگزین می توان گونه های یونجه را به تیپ اصلی و زگیل دار تقسیم نمود. عمده گونه های یونجه $0.5 \mu m$ و $1 \mu m$ و $1.5 \mu m$ و $2 \mu m$ و $2.5 \mu m$ و $3 \mu m$ و $3.5 \mu m$ و $4 \mu m$ و $4.5 \mu m$ و $5 \mu m$ و $6 \mu m$ و $7 \mu m$ و $8 \mu m$ و $9 \mu m$ و $10 \mu m$ و $11 \mu m$ و $12 \mu m$ و $13 \mu m$ و $14 \mu m$ و $15 \mu m$ و $16 \mu m$ و $17 \mu m$ و $18 \mu m$ و $19 \mu m$ و $20 \mu m$ و $21 \mu m$ و $22 \mu m$ و $23 \mu m$ و $24 \mu m$ و $25 \mu m$ و $26 \mu m$ و $27 \mu m$ و $28 \mu m$ و $29 \mu m$ و $30 \mu m$ و $31 \mu m$ و $32 \mu m$ و $33 \mu m$ و $34 \mu m$ و $35 \mu m$ و $36 \mu m$ و $37 \mu m$ و $38 \mu m$ و $39 \mu m$ و $40 \mu m$ و $41 \mu m$ و $42 \mu m$ و $43 \mu m$ و $44 \mu m$ و $45 \mu m$ و $46 \mu m$ و $47 \mu m$ و $48 \mu m$ و $49 \mu m$ و $50 \mu m$ و $51 \mu m$ و $52 \mu m$ و $53 \mu m$ و $54 \mu m$ و $55 \mu m$ و $56 \mu m$ و $57 \mu m$ و $58 \mu m$ و $59 \mu m$ و $60 \mu m$ و $61 \mu m$ و $62 \mu m$ و $63 \mu m$ و $64 \mu m$ و $65 \mu m$ و $66 \mu m$ و $67 \mu m$ و $68 \mu m$ و $69 \mu m$ و $70 \mu m$ و $71 \mu m$ و $72 \mu m$ و $73 \mu m$ و $74 \mu m$ و $75 \mu m$ و $76 \mu m$ و $77 \mu m$ و $78 \mu m$ و $79 \mu m$ و $80 \mu m$ و $81 \mu m$ و $82 \mu m$ و $83 \mu m$ و $84 \mu m$ و $85 \mu m$ و $86 \mu m$ و $87 \mu m$ و $88 \mu m$ و $89 \mu m$ و $90 \mu m$ و $91 \mu m$ و $92 \mu m$ و $93 \mu m$ و $94 \mu m$ و $95 \mu m$ و $96 \mu m$ و $97 \mu m$ و $98 \mu m$ و $99 \mu m$ و $100 \mu m$ و $101 \mu m$ و $102 \mu m$ و $103 \mu m$ و $104 \mu m$ و $105 \mu m$ و $106 \mu m$ و $107 \mu m$ و $108 \mu m$ و $109 \mu m$ و $110 \mu m$ و $111 \mu m$ و $112 \mu m$ و $113 \mu m$ و $114 \mu m$ و $115 \mu m$ و $116 \mu m$ و $117 \mu m$ و $118 \mu m$ و $119 \mu m$ و $120 \mu m$ و $121 \mu m$ و $122 \mu m$ و $123 \mu m$ و $124 \mu m$ و $125 \mu m$ و $126 \mu m$ و $127 \mu m$ و $128 \mu m$ و $129 \mu m$ و $130 \mu m$ و $131 \mu m$ و $132 \mu m$ و $133 \mu m$ و $134 \mu m$ و $135 \mu m$ و $136 \mu m$ و $137 \mu m$ و $138 \mu m$ و $139 \mu m$ و $140 \mu m$ و $141 \mu m$ و $142 \mu m$ و $143 \mu m$ و $144 \mu m$ و $145 \mu m$ و $146 \mu m$ و $147 \mu m$ و $148 \mu m$ و $149 \mu m$ و $150 \mu m$ و $151 \mu m$ و $152 \mu m$ و $153 \mu m$ و $154 \mu m$ و $155 \mu m$ و $156 \mu m$ و $157 \mu m$ و $158 \mu m$ و $159 \mu m$ و $160 \mu m$ و $161 \mu m$ و $162 \mu m$ و $163 \mu m$ و $164 \mu m$ و $165 \mu m$ و $166 \mu m$ و $167 \mu m$ و $168 \mu m$ و $169 \mu m$ و $170 \mu m$ و $171 \mu m$ و $172 \mu m$ و $173 \mu m$ و $174 \mu m$ و $175 \mu m$ و $176 \mu m$ و $177 \mu m$ و $178 \mu m$ و $179 \mu m$ و $180 \mu m$ و $181 \mu m$ و $182 \mu m$ و $183 \mu m$ و $184 \mu m$ و $185 \mu m$ و $186 \mu m$ و $187 \mu m$ و $188 \mu m$ و $189 \mu m$ و $190 \mu m$ و $191 \mu m$ و $192 \mu m$ و $193 \mu m$ و $194 \mu m$ و $195 \mu m$ و $196 \mu m$ و $197 \mu m$ و $198 \mu m$ و $199 \mu m$ و $200 \mu m$ و $201 \mu m$ و $202 \mu m$ و $203 \mu m$ و $204 \mu m$ و $205 \mu m$ و $206 \mu m$ و $207 \mu m$ و $208 \mu m$ و $209 \mu m$ و $210 \mu m$ و $211 \mu m$ و $212 \mu m$ و $213 \mu m$ و $214 \mu m$ و $215 \mu m$ و $216 \mu m$ و $217 \mu m$ و $218 \mu m$ و $219 \mu m$ و $220 \mu m$ و $221 \mu m$ و $222 \mu m$ و $223 \mu m$ و $224 \mu m$ و $225 \mu m$ و $226 \mu m$ و $227 \mu m$ و $228 \mu m$ و $229 \mu m$ و $230 \mu m$ و $231 \mu m$ و $232 \mu m$ و $233 \mu m$ و $234 \mu m$ و $235 \mu m$ و $236 \mu m$ و $237 \mu m$ و $238 \mu m$ و $239 \mu m$ و $240 \mu m$ و $241 \mu m$ و $242 \mu m$ و $243 \mu m$ و $244 \mu m$ و $245 \mu m$ و $246 \mu m$ و $247 \mu m$ و $248 \mu m$ و $249 \mu m$ و $250 \mu m$ و $251 \mu m$ و $252 \mu m$ و $253 \mu m$ و $254 \mu m$ و $255 \mu m$ و $256 \mu m$ و $257 \mu m$ و $258 \mu m$ و $259 \mu m$ و $260 \mu m$ و $261 \mu m$ و $262 \mu m$ و $263 \mu m$ و $264 \mu m$ و $265 \mu m$ و $266 \mu m$ و $267 \mu m$ و $268 \mu m$ و $269 \mu m$ و $270 \mu m$ و $271 \mu m$ و $272 \mu m$ و $273 \mu m$ و $274 \mu m$ و $275 \mu m$ و $276 \mu m$ و $277 \mu m$ و $278 \mu m$ و $279 \mu m$ و $280 \mu m$ و $281 \mu m$ و $282 \mu m$ و $283 \mu m$ و $284 \mu m$ و $285 \mu m$ و $286 \mu m$ و $287 \mu m$ و $288 \mu m$ و $289 \mu m$ و $290 \mu m$ و $291 \mu m$ و $292 \mu m$ و $293 \mu m$ و $294 \mu m$ و $295 \mu m$ و $296 \mu m$ و $297 \mu m$ و $298 \mu m$ و $299 \mu m$ و $300 \mu m$ و $$

جدول ۲- میانگین طول محور قطبی، طول محور استوایی، نسبت طول قطبی به استوایی و طول شیار در گونه های مختلف یونجه.

Table 2. Means of Polar and equatorial axes length, P/E ratio and fature length in *Medicago* species.

گونه Species	طول محور قطبی (میکرومتر) Polar axis length (μm)	طول محور استوایی (میکرومتر) Equatorial axis length (μm)	طول شیار (میکرومتر) Fature length (μm)	نسبت طول محور قطبی به استوایی P/E ratio
<i>M. radiata</i>	24.26 $\pm$ 0.33 [†]	35.33 $\pm$ 0.48	21.72 $\pm$ 0.29	0.68 $\pm$ 0.0092
<i>M. orbicularis</i>	26.06 $\pm$ 0.35	36.16 $\pm$ 0.49	30.04 $\pm$ 0.41	0.65 $\pm$ 0.0088
<i>M. noeana</i>	32.42 $\pm$ 0.44	44.03 $\pm$ 0.59	35.35 $\pm$ 0.48	0.73 $\pm$ 0.0099
<i>M. sauvagei</i>	20.20 $\pm$ 0.27	35.50 $\pm$ 0.48	26.50 $\pm$ 0.36	0.64 $\pm$ 0.0086
<i>M. syriaca</i>	30.50 $\pm$ 0.41	29.50 $\pm$ 0.40	19.50 $\pm$ 0.26	1.05 $\pm$ 0.0142
<i>M. scutellata</i>	31.61 $\pm$ 0.43	29.28 $\pm$ 0.40	19.92 $\pm$ 0.27	1.07 $\pm$ 0.0144
<i>M. rogusa</i>	27.26 $\pm$ 0.37	33.53 $\pm$ 0.45	31.50 $\pm$ 0.43	0.89 $\pm$ 0.0120
<i>M. polymorpha</i>	19.49 $\pm$ 0.26	19.79 $\pm$ 0.27	16.61 $\pm$ 0.22	0.97 $\pm$ 0.0131
<i>M. arabica</i>	28.40 $\pm$ 0.38	28.85 $\pm$ 0.39	36.66 $\pm$ 0.49	0.99 $\pm$ 0.0134
<i>M. rigidula</i>	31.66 $\pm$ 0.43	35.75 $\pm$ 0.48	20.41 $\pm$ 0.28	0.84 $\pm$ 0.0113
<i>M. minima</i>	23.63 $\pm$ 0.32	34.13 $\pm$ 0.46	27.12 $\pm$ 0.37	0.71 $\pm$ 0.0096
<i>M. rigiduloides</i>	28.50 $\pm$ 0.38	29.10 $\pm$ 0.39	35.50 $\pm$ 0.48	0.98 $\pm$ 0.0132
<i>M. truncatula</i>	30.90 $\pm$ 0.42	38.88 $\pm$ 0.52	23.36 $\pm$ 0.32	0.80 $\pm$ 0.0108
<i>M. turbinata</i>	26.66 $\pm$ 0.36	35.92 $\pm$ 0.48	29.24 $\pm$ 0.39	0.74 $\pm$ 0.0100
<i>M. aculeata</i>	27.57 $\pm$ 0.37	37.57 $\pm$ 0.51	26.81 $\pm$ 0.36	0.74 $\pm$ 0.0100
<i>M. littoralis</i>	30.90 $\pm$ 0.42	33.02 $\pm$ 0.45	20.50 $\pm$ 0.28	0.94 $\pm$ 0.0127
<i>M. sativa</i>	27.04 $\pm$ 0.37	33.78 $\pm$ 0.46	28.51 $\pm$ 0.38	0.82 $\pm$ 0.0111
<i>M. laciniata</i>	23.02 $\pm$ 0.31	35.37 $\pm$ 0.48	27.88 $\pm$ 0.38	0.65 $\pm$ 0.0088
<i>M. constricta</i>	22.82 $\pm$ 0.31	26.86 $\pm$ 0.36	22.52 $\pm$ 0.30	0.86 $\pm$ 0.0116
<i>M. lupulina</i>	17.57 $\pm$ 0.24	29.18 $\pm$ 0.39	26.51 $\pm$ 0.36	0.60 $\pm$ 0.0081
<i>M. ciliaris</i>	31.61 $\pm$ 0.43	32.31 $\pm$ 0.44	20.08 $\pm$ 0.27	0.97 $\pm$ 0.0131
<i>M. coronata</i>	20.90 $\pm$ 0.28	35.25 $\pm$ 0.48	29.23 $\pm$ 0.39	0.58 $\pm$ 0.0078
<i>M. tornata</i>	34.33 $\pm$ 0.46	35.04 $\pm$ 0.47	19.99 $\pm$ 0.27	0.92 $\pm$ 0.0124

[†], Mean of 10 samples

$\pm$ SE

†، میانگین ۱۰ نمونه

$\pm$ خطای استاندارد

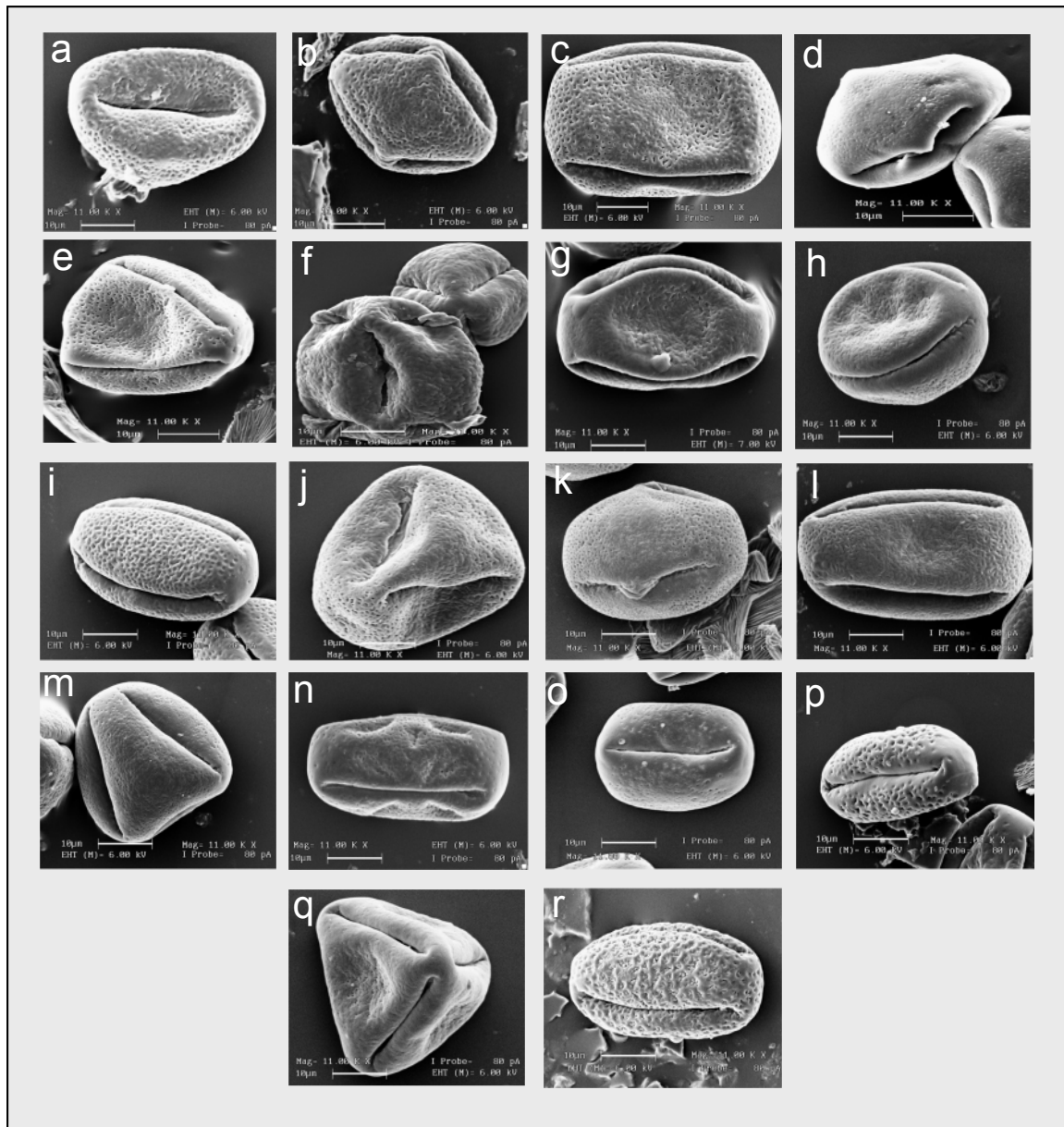
در ناحیه بین دو شیار مشبک، و در قطبین به شکل سوراخ دار. طول محور قطبی μm ، محور استوایی μm ، P/E و میانگین طول شیار μm (جدول ۲).

ب- گروه با تزئینات مشبک نامنظم:

گونه *M. scutellata*: شکل دانه کرده در این گونه از نوع بیضوی-کروی (Obulate) (f-e)، دارای سه شیار روزن دار، دارای اپرکولوم به خوبی قابل در محل روزن و از منظر قطبی مثلثی نوک

دارد، در قطبین بیشتر به شکل حفره دار و شیار سطح آن بدون تزئین. میانگین طول محور قطبی μm ، محور استوایی μm ، P/E و میانگین طول آن μm (جدول ۲).

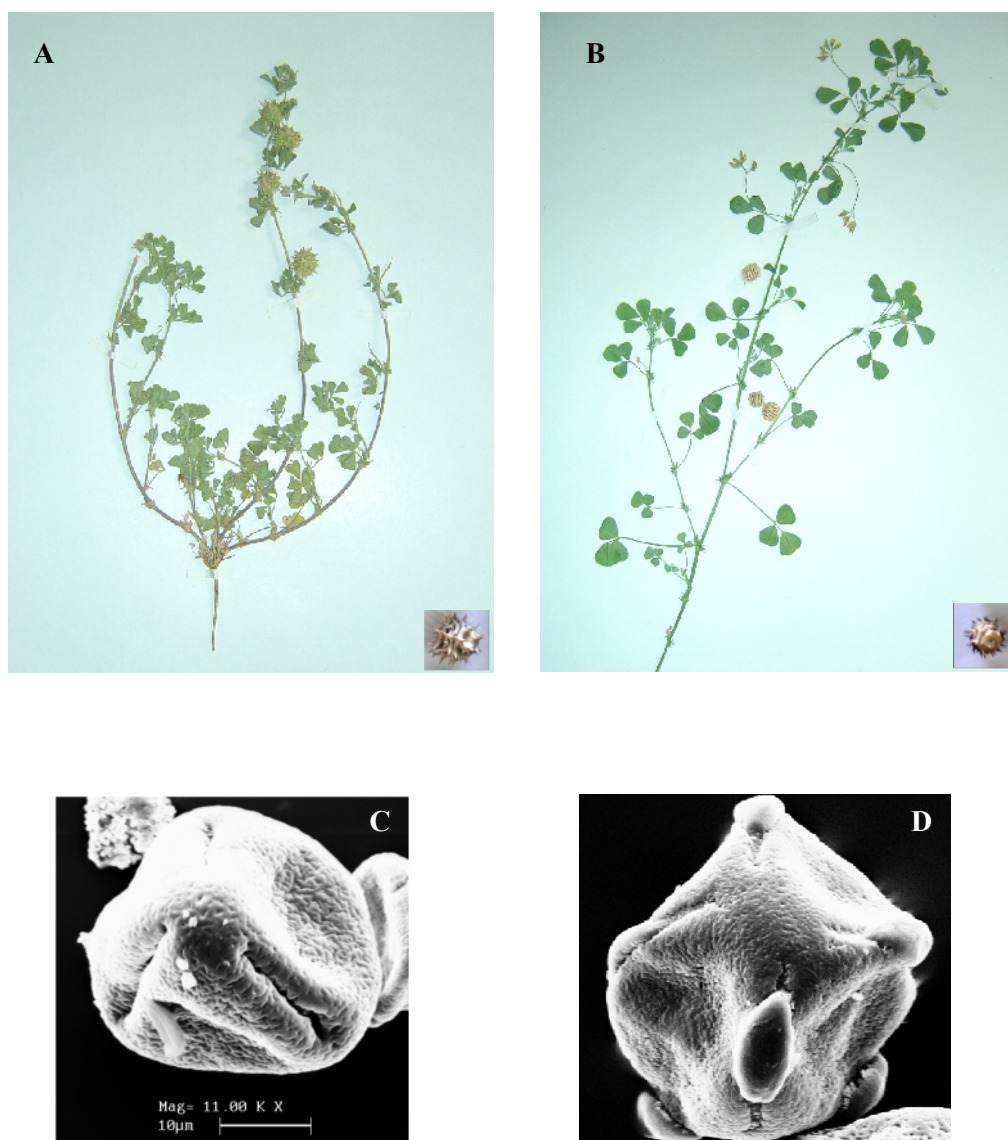
گونه *M. syriaca*: شکل دانه کرده در گونه *M. syriaca* از نوع مستطیلی (e-f)، سه شیار روزن دار و از منظر قطبی به شکل مثلثی نوک کند. تزئینات سطح اکزین، از نوع -سوراخ دار که



□□□□ - عکس دانه گرده گونه های مختلف یونجه به ترتیب □□□□ : (a) *M. radiata*, (b) *M. orbicularis*, (c) *M. noeana*, (d) *M. sauvagei*, (e) *M. syriaca*, (f) *M. scutellata*, (g) *M. rugosa*, (h) *M. arabica*, (i) *M. minima*, (j) *M. truncatula*, (k) *M. turbinata*, (l) *M. aculeate*, (m) *M. sativa*, (n) *M. laciniata*, (o) *M. coronata*, (p) *M. lupulina*, (q) *M. ciliaris* و (r) *M. constricta*.

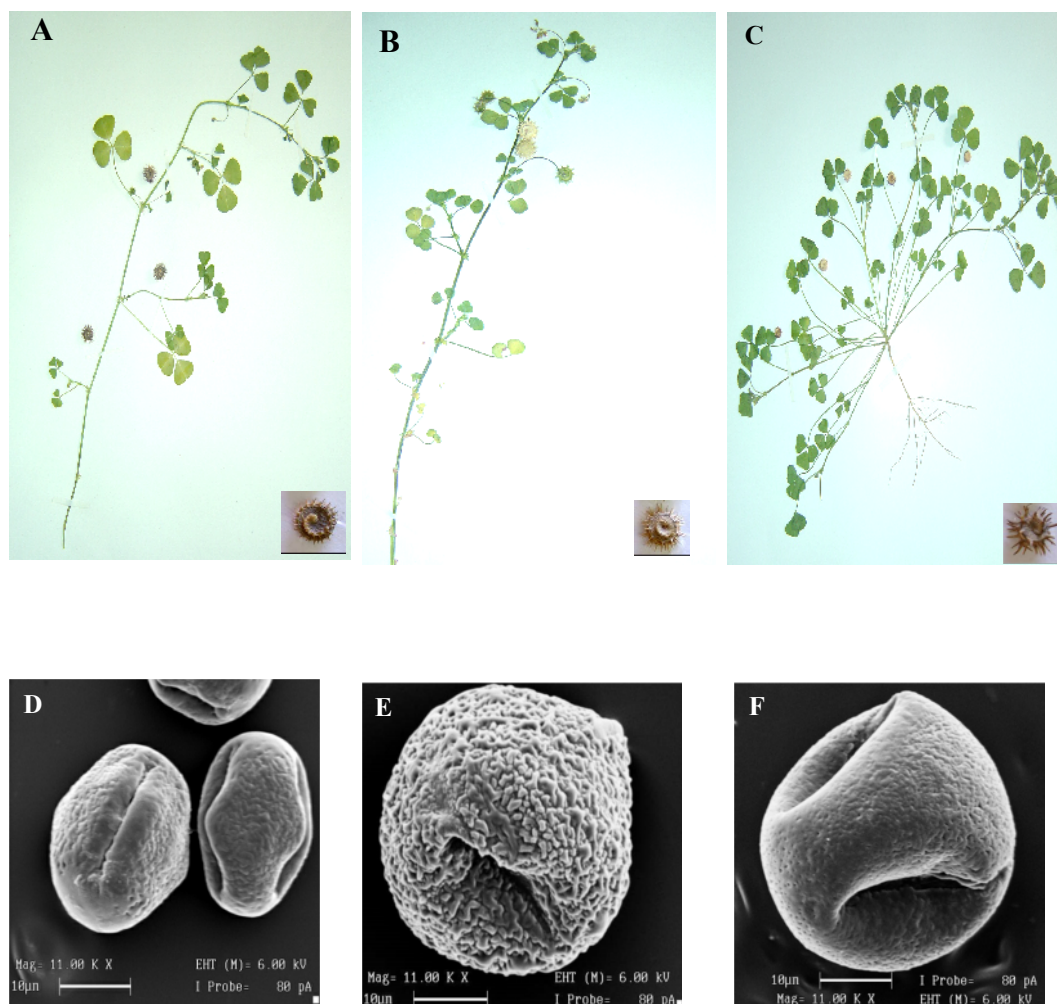
Fig. 1. Photograph of pollen grains of different *Medicago* species including :*M. radiata* (a), *M. orbicularis* (b), *M. noeana* (c), *M. sauvagei* (d), *M. syriaca* (e), *M. scutellata* (f), *M. rugosa* (g), *M. arabica* (h), *M. minima* (i), *M. truncatula* (j), *M. turbinata* (k), *M. aculeate* (l), *M. sativa* (m), *M. laciniata* (n), *M. coronata* (o), *M. lupulina* (p), *M. ciliaris* (q) and *M. constricta* (r).

□□□ *M. rigidula*: شکل دانه کرده در این گونه



□ □ □ □ - بوته و بذر نمونه‌های تیپیک گونه‌های *M. rigidula* و *M. rigiduloides* (A و B) و دانه گرده آنها (C و D).

Fig. 2. Plants and seeds of typical samples of *M. rigidula* and *M. rigiduloides* (A and B respectively) and their pollen grains (C and D respectively).



شکل ۳- بوته و بذر نمونه‌های تیپیک گونه‌های *M. littoralis* و *M. tornata*، *M. polymorpha* (A، B و C) و دانه کرده آنها (D، E و F).

Fig. 3. Plants and seeds of typical samples of *M. polymorpha*, *M. tornata* and *M. littoralis* (A, B and C respectively) and their pollens (D, E and F respectively).

روزن و به خوبی قابل تشخیص در محل روزن
اپرکولوم. تزئینات سطح اکزین در ناحیه بین دو شیار از
نوع حفره دار $\square\square$ در قطبین به تدریج از قطر حفرات
کاسته و به سوراخ دار تبدیل شده است. میانگین طول
محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، محور استوایی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و
 P/E $\square\square/\square\square$. شیار طویل و دمبلی شکل $\square\square\square\square\square\square$ و
طول $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

$M. coronata$ $\square\square\square$: دانه گرده بسیار کوچک و
به شکل بیضوی- $\square\square\square\square\square\square$ ($\square-o$) با سه شیار
روزن و غیر $\square\square\square\square$ $\square$ در اپرکولوم، از منتهای $\square\square\square\square$
 $\square\square\square$ مثلثی سر بریده. تزئینات سطح اکزین در ناحیه
بین دو شیار از نوع حفره دار سوراخ دار و در قطبین
صاف. میانگین طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و محور
استوایی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، P/E $\square\square/\square\square$ ، شیار بسیار
کشیده و میانگین طول آن $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

$M. lupulina$ $\square\square\square$: دانه گرده بسیار کوچک و به
شکل مستطیلی کشیده ($\square-p$) با سه شیار روزن
که اپرکولوم قابل تشخیص در محل روزن. تزئینات
سطح اکزین در ناحیه بین دو شیار از نوع حفره دار و در
قطبین و در محل شیار و بدون تزئین و صاف. $\square\square\square\square\square\square$
طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، محور استوایی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$
و نسبت P/E $\square\square/\square\square$. شیار دمبلی شکل، طویل با میانگین
طول $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

$M. ciliaris$ $\square\square\square\square$: دانه گرده بیضوی- $\square\square\square\square\square\square$
($\square-q$) با سه شیار روزن، کاملاً مشخص در $\square\square\square$
روزن اپرکولوم، ولی با اپرکولوم بسیار کوچک.
تزئینات سطح اکزین از نوع حفره دار- سوراخ دار.
میانگین طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، محور استوایی
 $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و نسبت P/E $\square\square/\square\square$. شیار دمبلی شکل و به
طول آن $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

د: گروه با تزئینات مشبک-اسکوربیولات:

$M. constricta$ $\square\square\square$: دانه گرده در این $\square\square\square\square\square\square$
شکل بیضوی- $\square\square\square\square\square\square$ ($\square-r$) سه شیار روزن،
اپرکولوم $\square\square\square$ محل روزن. تزئینات سطح اکزین

شیار روزن و خوبی قابل تشخیص در ناحیه روزن
اپرکولوم. تزئینات سطح اکزین در ناحیه بین دو شیار از
نوع مشبک نامنظم و در قطبین از نوع حفره دار. $\square\square\square\square\square$
طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و محور استوایی
 $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و نسبت P/E $\square\square/\square\square$. شیار دمبلی شکل و
طویل و به طول $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

$M. aculeata$ $\square\square\square$: در این گونه شکل دانه گرده
از نوع بیضوی- $\square\square\square\square\square\square$ ($\square-1$) ولی $\square\square\square\square\square$
در یک از $\square\square\square$. دانه گرده دارای سه شیار روزن و $\square\square$
چندان قابل تشخیص در ناحیه روزن اپرکولوم. تزئینات
سطح اکزین در ناحیه بین دو شیار از نوع $\square\square\square\square$ $\square$
و در قطبین از نوع پرفوری (Perforale) است. $\square\square\square\square\square$
طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، محور استوایی
 $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، P/E $\square\square/\square\square$ و شکل و میانگین طول
شیار اصلی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ است (جدول $\square$).

$M. littoralis$ $\square\square\square\square$: از منظر استوایی شکل
دانه گرده این گونه از نوع بیضوی و از منظر قطبی
مثلثی سر بریده ($\square-f$)، دارای سه شیار روزن دار و
اپرکولوم به خوبی مشخص. تزئینات سطح اکزین در
ناحیه بین دو شیار از نوع مشبک نامنظم و در قطبین
سوراخ دار. میانگین طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، محور
استوایی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و نسبت P/E $\square\square/\square\square$. شیار دمبلی
شکل و میانگین طول آن $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

$M. sativa$ $\square\square\square$: شکل دانه گرده بیضوی کشیده
($\square-m$) و دارای سه شیار روزن و $\square\square\square\square$ $\square\square\square\square$
در محل روزن اپرکولوم. تزئینات سطح اکزین در ناحیه
بین دو شیار از نوع مشبک نامنظم و در قطبین سوراخ
دار. میانگین طول محور قطبی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ ، محور
استوایی $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ و نسبت P/E $\square\square/\square\square$. شیار دمبلی
شکل، بسیار کشیده و ادامه یافته تا نزدیک قطبین، $\square\square$
میانگین طول $\square\square/\square\square\ \mu\text{m}$ (جدول $\square$).

ج- گروه با تزئینات حفره دار-سوراخ دار

$M. laciniata$ $\square\square\square$: در این گونه شکل دانه گرده
از نوع بیضوی- $\square\square\square\square\square\square$ ($\square-n$) و دارای سه شیار

منظر قطبی شکل دانه گرده در گونه *M. rigidula*، از نوع ۱ بوده، در حالی که در گونه *M. rigiduloides* از نوع چهار وجهی بوده است. ضمناً دانه گرده در *M. rigidula* سه شیار روزن داشته در حالی که در گونه *M. rigiduloides* بیش از ۷ شیار و اغلب ۱۰ شیار مشاهده شده است. اسمال (Small, 1990) بیان نمود که دو گونه *M. rigidula* و *M. rigiduloides* از لحاظ داشتن تعداد شیار و روزن با یکدیگر متفاوتند، وی اضافه کرد که *M. rigidula* گونه اروپایی و *M. rigiduloides* در کشورهای آسیایی دیده می‌شود. در این بررسی، مطالعه ویژگی‌های دانه گرده، این دو گونه به راحتی از یکدیگر تفکیک گردیدند. با این حال بر خلاف نظر اسمال (Small, 1990) *M. rigidula* در ایران که یک کشور آسیایی است هر دو گونه *M. rigidula* و *M. rigiduloides* در مناطق سردسیر کشور وجود داشته و خوبی گسترش یافته است.

گونه *M. tornata* از لحاظ صفات مورفولوژیکی شباهت زیادی به گونه‌های *M. polymorpha* و *M. littoratis* دارد و تفکیک این گونه از دو گونه مذکور بر اساس صفات مورفولوژیکی مانند شکل برگ، گل و نیام به خاطر تپ‌های حدواسط ۱۱ و ۱۲ صورت می‌گیرد (Small, 1990). قبلاً نیز گونه‌های جنس *Hyoscyamus* L. توسط خاتم ساز و زنجیریان (Zanjirian, 1990)، گونه‌های جنس *Nepeta* L. بوسیله عزیزیان و همکاران (Ezizian et al., 1990) و گونه‌های جنس *Diplotaenia* Bioss. همکاران (Bioss et al., 1990) مطالعه و تفکیک شده‌اند. یوسف زادی و همکاران (Yusefzadeh et al., 1990) با مطالعه دانه گرده جنس *Tetrataenium* در ایران دو گونه *T. lasiopetalum* و *T. nephrophyllum* شناسایی و معرفی نمودند.

این مطالعه بخوبی نشان داد که شکل دانه گرده در *M. tornata* کاملاً متفاوت با تپ عمومی دانه گرده در جنس *Medicago* بوده، صورت کروی و ۱۱، در حالی که در دو گونه *M. polymorpha*

رجستگی‌هایی در درون لومن شبکه به شکل حفره دار سوراخ دار. این نوع تزئین تنها در این گونه مشاهده می‌شود. میانگین طول محور قطبی μm ۱۱/۱۱، محور استوایی μm ۱۱/۱۱، نسبت P/E ۱۱/۱۱. شیار دانه گرده دُمبلی شکل و میانگین طول آن μm ۱۱/۱۱ (جدول ۱).

Verrucate ۱۱ ۱۱

گونه *M. tornata*: دانه گرده در این گونه به شکل کروی (e-۱) دارای سه شیار روزن و با پراکندگی تزئینات سطح اکزین از نوع زگیل دار، میانگین طول محور قطبی μm ۱۱/۱۱، محور استوایی μm ۱۱/۱۱ و نسبت P/E ۱۱/۱۱. شیار دُمبلی شکل ۱۱ میانگین طول μm ۱۱/۱۱. دانه گرده کروی با تزئین زگیل دار تنها در این گونه دیده شد (جدول ۱).

نتایج نشان داد که شکل دانه‌های گرده و خصوصیات کمی و کیفی آن، جهت شناسایی و گونه‌های جنس *Medicago* حائز اهمیت است. صفات کمی نظیر طول محور قطبی (P)، طول محور استوایی (E) و نسبت P/E و صفات کیفی مثل تزئینات سطح اکزین و شکل دانه گرده صفاتی کلیدی در تفکیک دانه‌های گرده در این جنس به شمار می‌آیند. براساس نتایج حاصل، گونه *M. sauvagei* که از نظر صفات مورفولوژیکی مشابه گونه‌های *M. laciniata* و *M. minima* بوده، از نظر تزئینات دانه گرده که یکی از صفات مهم در گرده‌شناسی محسوب می‌شود تفاوت داشته است. در گونه *M. sauvagei* تزئینات سطح اکزین از نوع مشبک حفره دار ولی در گونه *M. laciniata* از نوع حفره دار سوراخ دار و در *M. minima* ۱۱ ۱۱ بوده است و بنابراین ۱۱ توان این گونه‌ها را ۱۱ این صورت از هم متمایز ساخت. گونه *M. rigidula* ۱۱ ۱۱ بسار زیادی به گونه *M. rigiduloides* داشته و تفکیک این دو گونه از نظر صفات رویشی و نیام به سختی صورت می‌گیرد و با توجه به تپ‌های حد واسط در برخی موارد تشخیص غیر ممکن خواهد بود. بررسی ریخت‌شناسی دانه گرده ملاحظه گردید که از

M. littoralis دانه گرده از نوع بیضوی است. *M. littoralis* تزئینات سطح اگزین در گونه‌های *M. polymorpha* و *M. littoralis* از نوع مشبک نامنظم بوده در حالی که در *M. tornata* کاملاً متفاوت با سایر گونه‌ها و زگیل دار است. بدین ترتیب با بررسی دانه گرده گونه *M. tornata* به راحتی از سایر گونه‌ها تشخیص داده می‌شود. این مطالعه نشان داد که *M. tornata* در ایران وجود داشته و برای اولین بار در کشور حضور این گونه گزارش شد. صفات دانه گرده نیز به عنوان یکی از مهمترین کلیدهای شناسایی و تفکیک صحیح آن از گونه‌های مشابه استفاده می‌شود.

به این ترتیب ایران یکی از بزرگترین مراکز تنوع جنس یونجه محسوب می‌شود. به ویژه به علت داشتن شرایط اقلیمی متنوع از نظر تنوع ژنتیکی درون گونه‌ای متفاوت‌های بسیاری در این جنس بوجود آمده است. بطوریکه شناسایی این گونه‌ها این امکان را برای به‌نژادگران و متخصصین بیوتکنولوژی فراهم نموده است که ژن‌های مناسب و سازش یافته با هر محیط را در گونه‌های مختلف انتخاب و پس از انتقال به گونه زراعی یونجه، ارقام متحمل به شرایط تنش‌زا را تولید کنند.

مشخصات گیاهشناسی گونه :

M. tornata: گیاه دانه‌دار، دانه بیضی، معمولاً خوابیده به بلندی ۱۰-۱۵ سانتی‌متر، انشعابات، کرک‌های ساده، گوشواره دم‌آذین کم و بیش پوشیده از تقریباً کامل تا بریده. کرک‌ها به طول ۱-۲ میلی‌متر و عرض ۰.۵-۱ میلی‌متر، واژ تخم‌مرغی تا واژ نیزه‌ای، نوک کند، به ندرت نوک فرو رفته، حاشیه یک سوم یک بخش بالایی برگچه اراه‌ای. دم‌آذین ۱-۲ میلی‌متر، بلندتر از دم‌برک. کاسه با کرک ساده، جام زرد تا زرد روشن، دو برابر کاسه، درفش بلندتر از بال، درفش تخم‌مرغی تا نیمه کروی، در راس کمی

نوک چاله‌دار، در قاعده ناخنک کوتاه، به طول ۱-۲ میلی‌متر عرض ۱-۲ میلی‌متر، بال کوتاه‌تر از ناو، پهنک بال بیضوی، بلندتر از ناخنک، گوشک بزرگ؛ ناو ۱-۲ میلی‌متر، پهنک مستطیلی، هم طول ناخنک. نیام دیسکی تا استوانه‌ای، خاردار یا بدون خار، صاف، با یک و یک چهارم حلقه، کم و بیش فشرده، بدون شیار، به نسبت به سطح حلقه. دانه ۱-۲ میلی‌متر، صاف، زرد تا زرد مایل به قهوه‌ای. $n = 16$.

زیستگاه: خاک‌های شنی و در ساحل دریا. پراکندگی جغرافیایی: پراکنش عمده آن در غرب مدیترانه است، ترکیه، فلسطین، ایران.

پراکندگی در ایران: غرب، جنوب غرب

M. rigiduloides: گیاه دانه‌دار، دانه بیضی، معمولاً افراشته تا خوابیده، به بلندی ۱۰-۱۵ سانتی‌متر، و بیش کرک‌دار با کرک‌های ساده، گاهی با کرک‌های غده‌ای. گوشواره بریده، بریدگی از ۱-۲ میلی‌متر، سوم یک دوم عرض گوشواره با ۱-۲ دندان، برگچه با طول ۱-۲ میلی‌متر و عرض ۰.۵-۱ میلی‌متر، واژ تخم‌مرغی، در راس نوک چاله‌دار، نوک فرو رفته و یا نوک کند، منقارک‌دار، حاشیه نیمه بالایی برگچه اراه‌ای. دم‌آذین ۱-۲ میلی‌متر، برابر دم‌برک مربوط، با ۱-۲ میلی‌متر ندرت گل، دمکمل ۱-۲ میلی‌متر، کرک‌دار، دندانه‌های کاسه هم طول، بلندتر از لوله، جام بلندتر از کاسه، زرد، درفش واژ تخم‌مرغی، پهن، در راس گرد، در قاعده با ناخنک، به طول ۱-۲ میلی‌متر عرض ۱-۲ میلی‌متر، برابر بال؛ بال ۱-۲ میلی‌متر، پهنک بال مستطیلی، خمیده، بلندتر از ناخنک، گوشک بزرگ، دندانه رابط واضح با ناو بسیار بلندتر از بال، ناو ۱-۲ میلی‌متر

است که قبلاً شرح داده شد. *M. aculeata* شبیه است با این تفاوت که در *M. rigiduloides* رک بندى سطح حلقه در ناحیه حاشیه‌ای در هم رفتگی کمتری نسبت به *M. aculeata* دارد. گونه دیگری که به این گونه شبیه است *M. constricta* است اما در گونه اخیر در نیام رسیده بین حلقه‌ها شکاف عمیق‌تری دیده می‌شود.

زیستگاه: نواحی استپی، ریگزارها، دامنه‌های پائین کوه.

پراکنندگی: دهی و میوه‌دهی: فروردین تا خرداد. پراکنندگی جغرافیایی: عمدتاً در آسیا، ایران، ترکیه، عراق.

پراکنندگی در ایران: شمال غرب، غرب، جنوب.

متر، پهنک مستطیلی، بلندتر از ناخنک، مادگی کرک‌دار، نیام معمولاً تحم (گاهی استوانه‌ای) معمولاً کرک‌دار با کرک ساده و غده‌ای، به بلندی ۱-۲ متر و با ۱-۲ حلقه، سخت در زمان رسیدن، معمولاً در نیام رسیده بین حلقه‌ها کمی فاصله وجود دارد. شکاف عمیق‌تری بین حلقه‌ها دیده می‌شود که در حاشیه در هم می‌روند، در نیام رسیده، رک شعاعی بسیار خمیده دلیل بافت اسفنجی بخوبی دیده نمی‌شود، حاشیه حلقه خاردار یا با تربوکول یا بدون خار، خارها در صورت حضور ۱-۲ متر بلندی، نسبت به محور نیام مورب، خار مستقیم یا قلاب‌دار، دانه ۱-۲ حلقه در هر حلقه، صاف، زرد تا زرد مایل به قهوه‌ای، دانه کرده ۱-۲ حلقه حفره‌ای (معمولاً حفره‌ای). $n = 16$. *M. rigiduloides*: بسیار شبیه *M. rigidula*

References

منابع مورد استفاده

- خاتم ساز، م. و ۱. زنجیریان. ریخت شناسی دانه کرده جنس *Hyoscyamus* L. مجله گیاه شناسی ایران. ۱۳۹۳: ۱-۱۱.
- عزیزیان د. ز. جم زاد، و ف. سرپوشان، مطالعه دانه کرده جنس *Nepeta* L. در ایران. مجله گیاه شناسی ایران. ۱۳۹۳: ۱-۱۱.
- عزیزیان د. م. یوسف زادی، و ف. افتخار، و م. مطالعه دانه کرده جنس *Diplotaenia* Bioss. در ایران. مجله گیاه شناسی ایران. ۱۳۹۳: ۱-۱۱.
- یوسف زادی م. د. عزیزیان، و ا. ر. محرابیان، مطالعه دانه کرده جنس *Terrataenium* در ایران. مجله گیاه شناسی ایران. ۱۳۹۳: ۱-۱۱.

Assadi, M. 1989. New species and new plant records from Iran. Iranian J. Bot. 4(2): 197-204.

Heyn, C. C. 1963. The annual species of *Medicago* Vol XII, Jerusalem.

Heyn, C. C. 1984. *Medicago* in, K. H. Rechinger (Ed.), Flora Iranica 157: 253-271. Akademische Druch-U. Verlagsanstalt, Graz.

Mariani A. and S. Tavoletti. 1993. Pollen morphology as a tool for determining interspecific relationships in the genus *Medicago*. J. Gene. Breed. 47: 341-346.

Mehregan, I., Rahiminejad, M. R., D. Azizian. 2002. A taxonomic revision of the genus *Medicago* L. (*Fabaceae*) in Iran. Iraninan. J. Bot. 9(2): 207-221. Tehran.

Moore P. D., J. A. Webb. and M. E. Collinson. 1991. Pollen analysis. Oxford ; Malden, MA : Blackwell Science. 256p.

- Moussavi, M. 1977.** A help to identification of *Medicago* species in Iran. Ministry of Agriculture, Tehran.
- Mozaffarian V. 1988.** New species and new plant records from Iran. Iranian J. Bot. 4(1): 61-70.
- Parsa, A. 1948.** *Medicago* in Flora de l'Iran 2: 171-181.- Publication du Ministere de l'Education, Museum l'Histoire Naturelle de Tehran, Tehran
- Small, E., I. J. Bassett, and C. W. Crompton. 1981.** Pollen variation in tribe *Trigonellinae* (*Leguminosae*) with special reference to *Medicago*. Pollen Spores, 23: 295-320.
- Small, E. 1989.** A synopsis of the genus *Medicago* (*Leguminosae*). Can. J. Bot. 67: 3260-3294.
- Small, E. 1990.** *Medicago rigiduloides* a new species segregated from *M. rigidula*. Can. J. Bot. 68: 2614-2617.
- Small, E., and M. Jomphe. 1989.** A note on *Trigonella* (*Medicagoids*) *bicolor*. Can. J. Bot. 67: 1604-1606.
- Vassilczenko, I. T. 1984.** *Medicago sativa*. L. in Rechinger k. H. (Ed.), Flora Iranica 157: 271-274
Akademische Druck-Verlagsanstalt, G

Morphological studies of pollen grains of *Medicago* species in Iran

Ghanavati F¹., J. Mozaffari²., A. A. Masoumi³., Sh. Kazempour⁴

ABSTRACT

Ghanavati F., J. Mozaffari., A. A. Masoumi., Sh. Kazempour. 2007. Morphological studies of pollen grains of *Medicago* species in Iran. Iranian Journal of Crop Sciences. 9(2):184-199.

With more than 23 species of *Medicago*, Iran is one of the origins and centers of diversity of this genus. Due to close similarity in sexual organs and pod-characteristics, taxonomical classification of these species based on morphological characteristics is difficult. Scanning Electron Microscopy (SEM) was used to study the major characteristics of pollen grain among Iranian *Medicago* species. Pollen grains were mostly tricolpate, but quadricolpate or hexacolpate pollen grains were also observed in one species. The equatorial view was elliptic to rectangular or spherical shapes and the polar view was obtuse-triangular, truncate-triangular or square tips. Majority of species showed reticulate (perforate, faveolate, regulate and, scrobiculate) and verrucate exine surface. *M. rigiduloides* with quadric or hexic colpate pollen grain was barely distinguishable from *M. rigidula* with tricolpate pollen exine surface. On the other hand, *M. tornata* with its spherical pollen and verrucate exin surface was obviously different from *M. polymorpha* with rectangular pollen grain and reticulate exine surface. This is the first report of *M. rigiduloides* and *M. tornata* from Iran.

Key words: Pollen grain, *Medicago*, *M. tornata*, *M. rigiduloides*, Iran

Received: April, 2007.

1- Assistant Prof., Seed and Plant Improvement Institute, Karaj, Iran (Corresponding author)

2- Associate Prof., Seed and Plant Improvement Institute, Karaj, Iran

3- Prof., Forest and Rangeland Research Institute, Tehran, Iran

4- Assistant Prof., Biology Group, Faculty of Science, Tarbiat Moddares University, Tehran, Iran